

DARS TA'LIMIDA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI VA PRINSIPLARI

Po'latova Shahnoza Ikrom qizi

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Farg'ona filiali o'qituvchisi.

E-mail: polatovashahnoza744@gmail.com

Mobile: +998907821707

Annotatsiya: *Mazkur maqolamiz Respublikamiz mustaqil bo'lgandan keyin ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, bugungi kunda pedagogika fanini maktab, oliy ta'lim, sohalarida qo'llaniladigan metodlari, prinsiplari, ta'lim qonuniyatlari, pedagogikani o'qitish jarayonidagi davrlari, bolaga ta'sir qilish kuchi, rivojlanishi, o'zlashtirilishi, faoliyat jarayonidagi xususiyatlari haqida fikr bildirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogika, qonuniyat, xususiyat, idrok, prinsip, individuallik, shaxs, struktura, tayyorgarlik, amaliyot, o'qitish jarayoni.*

Respublikamiz mustaqillik yillarida ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish maqsadida bir qator asoslarni ishlab chiqdi. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi» ning yaratilishi va amaliyotga tatbiq etilishi Ta'lim sohasida ham buyuk burilishlarni yasab berdi.

Ma'lumki, pedagogika jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etishi hammaga ma'lum. Bugungi kunda esa, ana shu jarayon avj pallasiga kirib keldi. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o'zgarish sezilmaydi. Modomiki shunday ekan, zamon jadal sur'atlarda o'zgaraga yotibdi, demak, pedagogika ham shu o'zgarishlarga hamohang bo'lmog'i juda ham muhimdur.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari nazariy bilimlarining kuchayishi, ularning aqliy faoliyati, mantiqiy fikrlashining rivojlanishi o'qitishning rivojlantirish prinsipiga asoslangan.

Pedagogika o'zining butun taraqqiyoti davrida o'qitishning yanada mukammalroq va yanada samaraliroq usullari yoki tizimini izlash bilan rivojlanib bormoqda. Maktabda o'qitishning sifatsiz ekanligi va ta'limning barcha bo'g'inlarida mutaxassislarning past darajada kasb tayyorgarligi muammosini hal eta oladigan usullarni izlab topishni asosiy vazifa qilib qo'ydi. Programmalashgan va muammoli (problemali) ta'limni birinchi o'ringa chiqarish, aqliy harakatlar yoki

ish o'yinlarini bosqichli shakllantirish nazariyasi asosida muayyan tizim hosil qilish pedagogik missiyaning eng mashhur bo'lgan rivojlanish bosqichlaridir. Asosiy talab shuki, ta'lim jarayoni hamisha tugallangan bo'lishi zarurdur.

O'qitishning boshlang'ich davrida (1-4 sinfdan) ta'lim mazmuni o'quvchilar tomonidan umumiy qonuniyatlarga binoan o'zlashtiriladi: idrok - tushunish (anglash) - qabul qilish (reproduktiv faoliyatda - yodda tutish) - yangi sharoitlarda foydalanish kabilar. Rivojlantiruvchi ta'lim sharoitida idrok etishning o'ziga xos tomoni o'quvchining o'zlashtirilmagan sohani (muammoni) - tenglashtirish, taqqoslash, qonuniyatlarni aniqlash,

qo'yilgan muammolarni hal etishning turli yo'llarini izlash, tanlangan o'quvchi uchun optimal bo'lgan usulni amaliy tarzda o'zlashtirishdagi faol faoliyat paytidagi o'quvchining subyektiv holati hisoblanadi, va nihoyat, faoliyat natijasi sifatida o'quvchi axborotni o'zlashtiribgina qolmay, ijtimoiy izlanishga va natijalardan qoniqishga aloqadorlik hissini sezadi, anglab boradi.

«Prinsip» so'zining ma'nosi xulqning, xatti-harakatning asosiy qoidasi, yetakchi g'oya demakdir. Ta'lim qonuniyatlari (prinsiplari) bu – o'qitish jarayoniga qo'yiladigan talablar yig'indisidir. Biz, hatto, turmushda ham «bu odam prinsipli» deymiz va bunda o'sha odamning o'ziga xos qoidalariga, o'zining prinsiplariga muvofiq ish ko'rishini nazarda tutiladi. Agar kishining xatti-harakatlarida qat'iy qoidalar bo'lmasa, uni «prinsipi yo'q» deb hisoblaymiz.

Biz ijtimoiy rivojlanishga ko'ra o'qitish prinsiplarining o'zgarishini e'tirof etgan holda, an'anaviy ta'riflarni saqlash, ularga faqat zamonaviy maktabning ahvolini aks ettirish zarurligi uchun boshqacha mazmun baxsh etish, xususan, yangi maktabga xos ayrim qoidalarni kiritish tarafdori bo'lamiz. Masalan, «Umumiy ta'lim maktabi konsepsiyasi» hamda «Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi»ga muvofiq, butun o'qitish va tarbiyalash tadbirlari ta'limni insonparvarlashtirish hamda demokratlashtirish talablariga bo'ysunishi sababli demokratik qonunlarga, shaxsga insoniy munosabatlarga asoslangan tarbiyalovchi

va kamol toptiruvchi ta'limning birligi yetakchi qoida bo'lib qoldi.

Prinsiplarning soni 6 tadan 11 tagachadir. Didaktika tadqiqotchilaridan ayrimlarining asarlarida turli prinsiplar tavsiya etilgan. Masalan, misol qilib oladigan bo'lsak, M.I. Skatkin uzluksiz ta'lim tamoyilini hisobga olib, o'qitishning mustaqil bilim olishga o'tish prinsipi joriy etilishini taklif bildiradi, shuningdek, o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga katta e'tibor berib, ta'lim ijobiy asosda olib borilishi prinsipini maqsadga muvofiq deb biladi. Y.K.Babanskiy didaktikaning yangi yo'nalishlaridan biri - optimallashtirish nazariyasini ishlab chiqib, mana shu nazariyaning amaliy yo'nalishini aks ettiradigan uchta yangi prinsipini tavsiya qiladi. Bular quyidagilar: 1) ta'limning og'zaki, ko'rsatmali va amaliy, reproduktiv va izlanishli, shuningdek, boshqa metodlar hamda usullarini to'g'ri birlashtirish; 2) ta'limning dars, darsdan tashqari, shuningdek, umumsinf, guruhiy va yakka tartibdagi shakllarini to'g'ri birlashtirish; 3) o'quvchilarning o'qishga ijobiy munosabatini kuchaytirish, ularda bilishga qiziqishni, bilimlarga ehtiyojni tarkib toptirishdan iboratdir. Bu prinsiplar hali barqaror prinsiplar tizimiga kirgani yo'q, lekin tajribali pedagoglar pedagogikaning tegishli mavzulari va bo'limlarini o'tishda ulardan foydalanib kelmoqdalar.

Biz o'quvchi va talabalarimizni hayotga, jamiyat qurilishida qatnashishga tayyorlab boramiz. Shuning uchun ta'lim amaliy hayot bilan bog'lanishi lozim. Hozirgi paytda nazariyani amaliy hayot bilan bog'lash prinsipi alohida ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shunga ko'ra, uni ta'lim-tarbiya ishining hamma yo'nalishlarida amalga oshirish zarur.

Forobiyini hammamiz bilamiz, u har qanday fanni ikki qismga, amaliy va nazariy qismlarga ajratgan. Mana shu qismlarni qisqacha sharhlashda ulardan hayotda foydalanish

imkoniyatlarini hisobga olgan. Uning amaliy va nazariy qismlarga bergan ta'riflaridan ta'limni amaliy yo'nalishda olib borish va hayotga, kishilarning kundalik faoliyatiga bog'lash fikri tug'iladi. Nazariyani amaliy hayot bilan bog'lash prinsipini ro'yobga chiqarish uchun quyidagi tadbirlar amalga oshirilishi kerak: a) o'rganiladigan materialni o'quvchilarning shaxsiy tajribasi va kuzatishlari bilan quyi sinflarda esa ularning o'yinlari bilan bog'lash darkor, chunki

kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qitish albatta o'yin faoliyatini talab qiladi; b) ta'limni atrofdagi hayot bilan, yangi jamiyatni qurish amaliyoti bilan bog'lash; d) nazariyani amaliyot bilan fanning rivojlanishi, jamiyatning ehtiyojlariga bog'liqligini yoritadigan qadamjolarga sayohatlar shaklida bog'lash; e) nazariy va amaliy yo'sindagi turli masalalarni hal qilish va topshiriqlarni bajarish, laboratoriya ishlari bilan shug'ullanish va ishlab chiqarishga doir mavjud bilimlar asosida amaliyotlar o'tkazish hamda ularning natijalarini albatta tekshirish; f) o'quvchilarning unumli mehnati, ya'ni ijtimoiy-foydali ishlarni o'zlariga mos shakllarda yo'lga qo'yish. Mazkur prinsip, xususan, mehnat tarbiyasi va ta'limi jarayonida yaqqolroq namoyon bo'ladi. Ta'limda o'quvchilarning ongliligi va faolligi prinsipi talabiga ko'ra o'qitish o'quvchilar ilmiy bilimlarni va ularni amalda qo'llash usullarini ongli hamda faol o'zlashtiradigan, o'quv faoliyati ularning ijodiy tashabbuskorligi va mustaqilligini, tafakkuri, nutqi hamda dunyoqarashini shakllantiradigan yo'sinda tashkil etilishi kerak.

Pedagogikada individuallik hozirgi paytgacha sof tashqi xarakterga ega bo'lib, u (o'quvchilar va talabalarning butun jamoasi bilan o'tkaziladigan dars, leksiya kabi umumiy mashg'ulotlar, o'quvchilarning jamoasi emas, ularning ayrimlari bilan o'tkaziladigan, masalan, seminar singari guruh mashg'ulotlar qatorida) har bir o'quvchi bilan alohida shug'ullanishni bildirib keldi. Pedagogika uning mohiyatiga chuqur kirib bormadi. Individuallikning shakllanishi esa, avvalo, uning mohiyatini va qanday komponentlardan tarkib topishini bilishni taqozo etadi. Har bir o'quvchi bilan alohida ishlab, uning individual sifatlarini rivojlantira olmaslik ham mumkin, lekin o'quvchi va talabalarning butun jamoasi bilan ishlab, ularning har biridan individuallik shakllanishi uchun sharoit yaratish ham mumkin.

«Individuallik» tushunchasiga kiradigan strukturaviy elementlarni, individuallikni rivojlantirish va shakllantirish ishida qaysi prinsiplar hamda metodlardan foydalanish kerakligini aniqlash juda ham zarur. Individuallikning mohiyatini individ sifatidagi, shaxs sifatidagi, subyekt sifatidagi insonning o'zaro ichki bog'lanishdagi va bir butun xossalari tashkil qiladi. «Individ», «shaxs»,

«subyekt» umuman insonni emas, balki, uning bir jihatinigina ifodalab keladi. Shuning uchun ham bizning ko'z oldimizda inson o'zining faqat u yoki bu jihati bilan namoyon bo'lmaydi, u bir paytda butun mavjudot bo'lib, maxsus tushuncha bilan qayd etilishi lozim. Individ, shaxs va subyektning xususiyatlari o'zaro ta'sirlashuvi asosida vujudga keladigan individuallik tushunchasi ana shundan iboratdir. «Individ» tushunchasi insonni tabiiy mavjudot sifatida aks ettiradi va individuallikning tabiiy asosini ifodalaydi, u inson

individualligining asosiy jihati bo'lib, insonning organik, yosh, jinsiy, konstitutsion, neyrodinamik xususiyatlariga kompleks holda qaraydi va bular o'zaro ta'sirlanib insonda turli individual xususiyatlarning - temperament, iste'dod, organik ehtiyojlarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi va bu xususiyatlar ham individuallikning tabiiy asosini tashkil qiladi.

Insonning ijtimoiy sifatini «shaxs» tushunchasi ifodalaydi. Ijtimoiy tajribaga ega bo'lmagan inson individ shaxsga aylanmasligi ham mumkin. Inson shaxsining xususiyatlari individuallik strukturasi ajralmas qismi bo'lib, individuallikning o'zi inson shaxs sifatida kamol topishining ijtimoiy sohasidagina namoyon bo'ladi. «Shaxs» tushunchasi alohida insonda ijtimoiy munosabatlarning ko'rinishini, undagi ijtimoiy xususiyatlarning birligini mujassamlashtiradi. Shaxsning individualligi uning ijtimoiy muhitdan nisbiy erkinligidir, u ichki alohidaligida ko'rinadi. Individuallik - insonning individi va shaxsiga xos xususiyatlar bilan birga subyekt xususiyatlarini ham o'z ichiga oladi. Inson subyekt sifatida tushuniladi. Subyekt amaliy faoliyat va ong sohibidir. Insonning har qanday faoliyati individuallikning ko'inishi bo'lavermaydi. Aksincha, alohida ichki vositali faoliyatning mustaqil harakat qiladigan va bir qarorga keladigan subyektigina individuallik hisoblanadi. Individuallikka strukturali - tizimli yondashish uning yaxlit voqea sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini yoritishi bilan juda muhim ahamiyatga molikdir. Lekin uning umumiy mexanizmlarini aniqlash uchun organizm faoliyatining ichki qonunlari va shakllariga, uning individual hayot tajribasi shakllanishining qonuniyatlariga murojaat qilish kerak.

Ta'lim asosida jamiyat rivojlanishining obyektiv ehtiyojlari turadi. Ta'lim

insonning mehnat olamiga samaraliroq kirishini, jamiyat hayotiga qo'shilishini ta'minlaydi. Mustaqillikka erishib, erkin bozor munosabatlari asosida demokratik huquqiy davlat sifatida shakllanish yo'liga o'tgan O'zbekistonda hozirgi bosqichda Ta'lim tizimiga, pedagogika faniga, yosh avlodda mustaqillik va faollikni, ishbilarmonlik va tadbirkorlikni shakllantirishga jiddiy e'tibor berilmoqda. Shu asnodan hozirgi kunda yaratilayotgan shart-sharoitlardan oqilonq foydalanish barcha yosh avlod uchun eng kerakli vazifalardan biridir.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ko'ramizki, ta'lim turli shakllarda namoyon bo'ladigan ko'p qirrali hodisa (daraja, jarayon, faoliyat) hisoblanadi. O'quv-tarbiya jarayoni tizimining tuzilishi, ana shu jarayonning mazmuni, pedagoglar va o'quvchilarning faoliyati, shuningdek, amalga oshirilgan ishlarning natijasi mazkur tizim - jamiyatning qanday tarixiy tipiga mansubligiga bog'liqdir. Mana shularning hammasini hisobga olib, quyidagilarni aytish o'rinlidir: ta'lim - nisbatan mustaqil tizim bo'lib, uning vazifalari jamiyat a'zolarini muntazam ravishda o'qitish va tarbiyalash orqali ularni ma'lum boylar, ko'nikma va malakalar hamda ahloq normalari bilan qurollantirishdir. Ana shunday o'qitish va tarbiyalashning mazmunini pirovard natijada mazkur jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tizimi hamda moddiy-texnik taraqqiyotining darajasi belgilab berishimiz mumkin.

Ta'limni insonparvarlashtirishning eng zarur tomonlaridan biri shundan iboratki, maktab o'quvchilarga faqat ma'lum hajmdagi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda

yordam beribgina qolmay, balki, ularni madaniyati, uning boyliklari va xilma-xilligiga jalb etishi kerak.

Ma'lumki, pedagogika jamiyatning rivojlanish qonun-qoidalariga tayangan holda taraqqiy etib boradi. Bugungi kunda esa, ana shu jarayon avj pallasiga kirmoqda. Inson ongi taraqqiy etmas ekan, ijtimoiy hayot jabhalarida hech bir o'zgarish sezilmaydi. Modomiki, zamon jadal sur'atlarda o'zgara yotibdimi, demak, pedagogika ham shu o'zgarishlarga hamohang bo'lmog'i juda ham muhim omillardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. F.H.Boqiyev, Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi dars mashg'ulotlarini samaradorligini oshirishning usullari Educational Research in Universal Sciences jurnal 2023/1/20 2/1 c28-32

2. Гулҳаё Мухаммадаминовна Тўйчиева Касбий-билиш компетенцияни шакллантиришнинг ўзига хослиги// integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal 2022/11/30. -№ 3/9. -с.139-142

3. Sh.I.Po'latova - Umumta'lim maktablarida o'quvchilarni jismoniy tarbiya o'qituvchisi kasbiga qiziqishini shakllantirish samaradorligini oshirish shartlari va metodlari. vol. 2 no. 8 (2023): theory and analytical aspects of recent research

4. Г.М.Тўйчиева Бўлажак ўқитувчиларнинг касбийбилиш компетенциясини шакллантириш //муғаллим ҳем ўзликсиз билимлендири² -2023. - № 2/1 сан. -с.125-129

5. Qovlonbekov Abdulaziz Abdullajon o'g'li o'smirlarda ichki nizolarning psixologik xususiyatlari, ularni bartaraf etish yo'llari va hamkorlik masalalari pedagogs jurnali 11/2 .22-30

6. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi fanidan o'quv-uslubiy majmua. A.Gofurov F.Boqiyev. Farg'ona – 2022

7. Nishonboyev, Azizbek, Tokhirjon Tukhtasinov, and Maxammadjon Ro'zikov. "WAYS TO FORM INDEPENDENT THINKING OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS." International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research 3.3 (2023): 49-51.